

Bibok Károly: Szójelentéstan. A lexikai szemantikától a lexikai pragmatika felé
Loisir Könyvkiadó, Budapest, 2017. 149 o.

Ha a referencia szempontjából releváns kontextuális paraméterek megváltoznak, a hagyományos értelemben vett indexikus kifejezések – mint például az 'itt', az 'én' vagy a 'most' – eltérő tárgyakkal járulnak hozzá a propozíciós tartalomhoz. A szemantikai minimalizmus elmélete szerint a természetes nyelvekben kizárólag az indexikusok viselkedése érzékeny a kontextus szerkezeti változásaira.¹ Az ilyen típusú érzékenység grammatikailag kódolt: amennyiben egy szó szintaktikai szerepe alapján nem kategorizálható indexikusként, kontextuális előfordulásaiban mindig azonos tartalmat fog kifejezni. A minimalizmus képviselői ezért azt állítják, hogy az indexikust nem tartalmazó állító mondatok szemantikai tartalma független a megnyilatkozás körülményeitől. Ez a felfogás meglehetősen kontraintuitív eredményekre vezet az elemzés azon esetekben, amikor úgy találjuk, hogy a mondatok által kifejezett tartalom nem értelmezhető teljes propozícióként. A 'Lisa már evett' vagy a 'Lisa elég magas' mondatok szemléletes példái a minimalista megközelítésből adódó problémáknak. Az ehhez hasonló konstrukciók propozíciós tartalma – 'hogy Lisa már evett', 'hogy Lisa elég magas' – nem tekinthető teljesnek. A kifejezett mondat-tartalom ilyen esetekben pragmatikai kiegészítést igényel, amely a kontextus szerkezetének megfelelően egyértelművé teszi, hogy Lisa *mikor* evett és *milyen szempontból* elég magas. A szükséges pragmatikai kiegészítésnek különböző formái vannak. Ezek közös jellegzetessége, hogy a propozíciós hiányosságért felelős kifejezések tartalma a kontextus hatására valamilyen módon és valamilyen mértékben megváltozik. Az indexikust nem tartalmazó állító mondatok szemantikai tartalma ezért nem lehet teljesen független a megnyilatkozás körülményeitől. Mindez alapjaiban kérdőjelezi meg a minimalista álláspont helyességét.

Bibok Károly könyvének bevezető gondolatmenete ugyan nem tér ki részletesen a minimalizmus alaptézisének kritikájára, de szakirodalmi hivatkozásokkal világossá teszi, hogy nem ért egyet a propozíciós tartalom kontextusfüggetlen értelmezésével. Néhány kivételtől eltekintve (pl. Merricks 2015) a kortárs szakirodalomban meglehetősen széles egyetértés uralkodik abban a tekintetben, hogy a propozíciós tartalom kompozicionális szerkezetű. A hiányos propozícióknak ebből adódóan olyan komponensekből kell felépülniük, amelyeknek a kompozíció folyamatához való hozzájárulása funkcionális értelemben hiányos vagy alul-determinált. A minimalizmus elméletével szembenálló elméletalkotók – ahová maga Bibok is sorolható – ezért a tartalom komponenseire, a lexikai egységekre

¹ A szemantikai minimalizmust alátámasztó érvekhez l. Cappelen – Lepore (2005).

vizsgálatára koncentrálnak. A bírálatok közös pontja az a felismerés, hogy (i) a propozicionális tartalomra jellemző hiányosság vagy aluldetermináltság már a lexikai jelentés szintjén is kimutatható és (ii) a hiányos vagy aluldeterminált jelentések kiegészítésében alapvetően pragmatikai folyamatok, jellemzően a nyelvhasználók háttértudására és egyéb, nem grammatikailag kódolt információra épülő következtetések vesznek részt. Azok a nyelvészeti keretelméletek, amelyek (i) és (ii) köré szerveződnek, tág értelemben *k o n t e x t u a l i s t á - n a k* nevezhetők.

Az elmúlt évtizedben megjelent tanulmányaira és kutatási eredményeire támaszkodva Bibok a jelentés-konstrukció kontextualista megközelítésének új *v á l t o z a t á t* dolgozza ki. Tudomásom szerint a hazai szakirodalomban nem található olyan monográfia, amely hasonló feladatra vállalkozott volna. A monográfia alapvető célja, hogy felvázoljon egy *l e x i k a i p r a g m a t i k a i* modellt, amely képes bemutatni, milyen törvényszerűségek szabályozzák a szójelentések kontextuális módosulásait. Talán érdemes megjegyezni, hogy a lexikai pragmatika McCawley (1978) úttörő tanulmánya óta számít önálló kutatási részterületnek a szemantika és a pragmatika tudományágain belül. McCawley megfigyeléseit meglehetősen sok szerző méltatta az elmúlt négy évtizedben, ennek ellenére az idegen nyelvű irodalomban sem találunk példát a szakterület kérdéseit szisztematikusan tárgyaló és továbbgondoló monográfiára.²

Egy hagyományos recenzió keretein belül nehéz lenne értékelni Bibok részletekben gazdag munkáját, ezért az alábbiakban arra szorítkozom, hogy bemutassam a monográfia néhány jellegzetes vonását.

1. *K o m p l e x i t á s*. A monográfia elméleti hátterét a kortárs kontextualizmus jól ismert irányzatai alkotják. Három irányzat különösen fontos szerepet játszik a szerző érvelésében: a kétszintű konceptuális szemantika, a generatív lexikon elmélete és a relevanciaelmélet. Bibok különálló fejezetekben mérlegeli, hogy az említett elméleti irányzatok hogyan képesek metanyelvi szinten reprezentálni a jelentés megkonstruálásának folyamatát, majd kísérletet tesz ezen irányzatok egyes eredményeinek integrációjára. Egy ilyen módszertani eljárás akkor lehet sikeres, ha a szerző egyaránt alapos ismeretekkel rendelkezik az elemzett irányzatok belső vitáiról és azok külső bírálatairól. Meglátásom szerint Bibok nem hagy kétséget afelől, hogy az értelmezés belső és külső szempontjait egyforma mélységgel ismeri. Ezt azok a szöveghelyek – a főszövegben vagy a lábjegyzetekben tett megjegyzések – bizonyítják leginkább, ahol a szembenálló elemzési szempontokat ütközteti. Ez az összetett szemléletmód a monográfia egészére jellemző. Bibok látásmódja és elemzési stílusa egyszerre újító és konzervatív. Abban a tekintetben mindenképp újító, hogy felvázolja egy *i n t e g - r á l t* lexikai elméletre alapuló pragmatika koncepcióját és feltárja, milyen munkamegosztás működik a lexikai információk és a háttértudáson alapuló kö-

² Egyetlen kivételként Fischer (2000) említhető. Fischer monográfiájának sajátossága és bizonyos értelemben hátránya, hogy a lexikai pragmatika alapkérdéseit kizárólag a kognitív szemantika nézőpontjából közelíti meg.

vetkeztetések között a jelentés megkonstruálásában, illetve annak elméleti reprezentációjában. Bibok gondolatmenetében ugyanakkor számos konzervatív elemet is találunk. Példának okáért a hagyományos és domináns felfogáshoz hasonlóan a 'dekódolás' és a 'következtetés' fogalmaival tesz különbséget a jelentés szemantikai és pragmatika dimenziója között. Több esetben láthatjuk azt is, hogy a mondatok és megnyilatkozások elemzésében hallgatólagosan érvényesnek tekinti a kompozicionalitás hagyományos elvét. De ugyanígy említhetnénk a lambda operátor formális reprezentációkban játszott szerepének megítélését is. Ezeket a tradicionális gondolati összefüggéseket és szakkifejezéseket az érdeklődő olvasók – doktoranduszok, szemantikával és/vagy pragmatikával foglalkozó szakemberek – minden bizonnyal ismerik Bibok jelen munkájától függetlenül is.

2. **F o g a l m i p r e c i z i t á s .** Ahogyan a fentiekben erre már utaltunk, Bibok többnyire hagyományos módon használja a szakmai nyelvezetet, ezért csak elvétve definiál explicit módon terminusokat. A kivételek közé olyan szakkifejezések tartoznak, amelyek szakirodalmi státusza nem teljesen egyértelmű. Ilyen szakkifejezés példának okáért a 'közvetlen kontextus'. A 4.3. fejezet definíciója szerint közvetlen kontextuson a „megnyilatkozásnak a vizsgált nyelvi kifejezésen kívüli többi részét kell érteni”. Gyakoribb eset, hogy az éppen aktuális érvelési célnak megfelelően a szöveg lépésről-lépésre tisztázza és árnyalja egy adott terminus jelentését. Bibok példamondatok elemzésével teszi még egyértelműbbé az általa használt fogalmi apparátust. A példamondatok különböző forrásokból származnak, némelyik közülük egyértelműen a publikus nyelvhasználatból átvett adat, de akadnak olyan példamondatok is, amelyeket feltehetően maga Bibok fogalmazott meg kellő körültekintéssel. Ebből a szempontból kiemelendő a típuskikényszerítés eseteinek elemzése. A 'típuskikényszerítés' terminusát/fogalmát számos példamondat segítségével árnyalja a 3.3. fejezet. Meggyőződésem, hogy a példamondatok elemzéseit követve még azok az olvasók is nehézségek nélkül beláthatják, hogy a 'parancsol' és a 'parancsol'-hoz hasonló igék – 'rendel', 'kér' – kettős vonzatszerkezettel rendelkeznek, akik számára ez a jelenség a korábbiakban teljesen ismeretlen volt.

3. **K ö v e t k e z e t e s s é g .** Noha a monográfia szövege részben korábban megjelent tanulmányokon alapul, a fejezetek szervesen kapcsolódnak egymáshoz. A bevezető fejezet felvázolja a lexikai pragmatika egy lehetséges ideáját, bemutatja főbb elméleti forrásait és tisztázza az érvelés menetét. Bibok mindvégig következetesen szem előtt tartja elméleti célját. A 2., 3. és 4. fejezet sorra veszi a bevezetésben felvázolt idea kidolgozásához megvizsgált elméleteket és azokat kritikusan ütköztetve kiépíti a lexikai pragmatika sajátos koncepcióját. Az 5. fejezet látszólag egy különálló esettanulmány bemutatására szolgál, de még ez a fejezet is illeszkedik a gondolatmenet egészébe, hiszen a 'nyit' ige kapcsán rávilágít arra, hogy milyen szerepe lehet a különböző típusú pragmatikai következtetéseknek az aktuális jelentés létrejöttében. A 6. és 7. fejezet egy-egy esettanulmány keretében (az alany-eszköz alternáció, az enciklopédikus információtípusai) szemlélteti a lexikai pragmatikai perspektíva hozzájárulását a

megnyilatkozás és a szójelentés megragadásához, valamint az elemzésekből adódó újabb részletekkel építi tovább a lexikai pragmatikának a korábbi fejezetekben megismert elképzelését. A 7.4. alfejezet (A lexikai pragmatika összefoglalása hat tézisben) összegző megállapításai rendre a megelőző fejezetek kulcsfogalmaira utalnak vissza, így még erőteljesebben körvonalazódik a szöveg átgondolt, hierarchikusan strukturált felépítése.

4. E l m é l e t i ú j í t á s . Bár a vita még korántsem jutott nyugvópontra, a szójelentés kontextualista megközelítései ma feltehetően pontosabb és több szempontból elfogadhatóbb képet tudnak alkotni a lexikailag kódolt jelentések, a propozíciós tartalom és a pragmatikai folyamatok összefüggéseiről, mint minimalista riválisaik. Bibok munkája é r t é k e s e l v i h o z z á j á r u l á s ehhez a vitához. Három szempontból is helytállónak tűnik ez a megállapítás. Bibok egyrészt megmutatja, hogy a hiányos vagy aluldeterminált szójelentések kontextualista értelmezései – legalábbis azok egyes elemei – integrálhatók egy új lexikai felfogás keretein belül. Másrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a fogalmak felbonthatatlanságának elutasításával új konceptuális lehetőségek nyílnak egy alternatív – a grice-i szemléletmódon részben túllépő – pragmatikai elmélet kidolgozása előtt. Harmadrészt meggyőzően érvel amellett, hogy a szokásos elképzelésekkel összevetve a pragmatikai megfontolásokkal kombinált lexikai felfogás nagyobb magyarázó erővel rendelkezik a mondat szintű, propozicionális jelentés értelmezésében is.

Irodalom

- Cappelen, Herman – Ernie Lepore (2005), *Insensitive semantics: A defense of semantic minimalism and speech act pluralism*. Blackwell, Oxford.
- Fischer, Kerstin (2000), *From cognitive semantics to lexical pragmatics*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- McCawley, James D. (1978), *Conversational implicature and the lexicon*. In: Cole, Peter (ed.), *Syntax and semantics 9: Pragmatics*. Academic Press, New York. 245–259.
- Merricks, Trenton (2015), *Propositions*. Oxford University Press, Oxford.

VECSEY ZOLTÁN